

ΤΟ ΡΕΜΑ ΤΗΣ ΠΙΚΡΟΔΑΦΝΗΣ ΚΑΙ Ο ΡΟΛΟΣ ΤΩΝ ΔΙΑΦΟΡΩΝ «ΕΝΔΙΑΦΕΡΟΜΕΝΩΝ» ΔΙΑΧΡΟΝΙΚΑ

Κ. Αναγνωστόπουλος
Πολιτικός Μηχανικός

Περίληψη

Το παρόν άρθρο* ανήκει στο χώρο των ιστορικοκοινωνικών αναλύσεων πάνω σε θέματα πολεοδομίας, εστιάζοντας στο ζήτημα των αστικών ρεμάτων, με μελέτη περίπτωσης το ρέμα της Πικροδάφνης στο δήμο Αγ.Δημητρίου.

Ο τρόπος με τον οποίο επιλέξαμε να προσεγγίσουμε το θέμα ήταν να εξετάσουμε το ρόλο των διαφόρων συντελεστών, ή αλλιώς των «ενδιαφερομένων» για το ρέμα, στην πάροδο του χρόνου και σε μια περίοδο από το 1830 μέχρι σήμερα. Με τον τρόπο αυτόν προσπαθήσαμε να αναδείξουμε την πολεοδομική και κοινωνική διάσταση του ζητήματος και να αποκαλύψουμε τους μηχανισμούς εκείνους που γεννούν τα προβλήματα στη σχέση πόλης-φύσης στον ελληνικό χώρο.

Στο άρθρο υπάρχουν αναφορές σε θέματα όπως οι αιτίες, ο ρόλος και οι επιπτώσεις της αυθαίρετης δόμησης, η επίδραση της μικροϊδιοκτησίας στη δομή της ελληνικής πόλης, η σχέση ιδιωτικού-δημόσιου, ο ρόλος του κράτους και των κοινωνικών ομάδων στη διαμόρφωση του αστικού χώρου, η πολιτική διάσταση στο σχεδιασμό, οι οικονομικές και κοινωνικές επιπτώσεις των παρεμβάσεων κλπ.

Μέσα από μια τέτοια οπτική, διερευνώνται οι δυνατότητες υπέρβασης των εμποδίων και αναιρέσης των γενεσιουργών αιτιών του προβλήματος στη σημερινή συγκυρία.

<http://courses.arch.ntua.gr/fsr/109754/aruro%20Anagnvstopoyloy%20K.doc>

* Το άρθρο βασίζεται στη μεταπτυχιακή εργασία με τίτλο «*Το Ρέμα της Πικροδάφνης. Διερεύνηση Δυνατοτήτων Προστασίας και Ανάδειξης και η Σημασία του Παράγοντα "Τοπική Κοινωνία" στο Σχεδιασμό του Δημόσιου Χώρου*» που εκπονήθηκε κατά το ακαδημαϊκό έτος 2002-2003, στα πλαίσια του ΔΠΜΣ «*Αρχιτεκτονική και Σχεδιασμός του Χώρου*» της Σχολής Αρχιτεκτόνων Μηχανικών του ΕΜΠ.

PIKRODAFNI STREAM AND THE ROLE OF THE VARIOUS FACTORS “INVOLVED” IN THE AREA, IN HISTORY

K. Anagnostopoulos

Civil Engineer

Abstract

This article ranges over the field of historical-social analysis onto subjects of urban planning, focusing at the issue of urban streams and especially at Pikrodafni stream in Agios Dimitrios, in city of Athens.

The method we have chosen to approach the subject is to examine the role of the different factors, which are involved and “interested” in the stream, in history, from 1830 until now. By this method we have tried to underline the spatial and social dimensions of the matter and to reveal the mechanisms leading to conflict between city and nature in Greece.

The article contains references to matters such as the causes, the role and the effects of clandestine housing, the impact of small land property on the structure of the city, the relationship between private and public, the role of state and social movements in production of public space, the political dimension of planning, the economical and social impacts of interventions etc.

This way we try to assess the possibilities to overcome the obstacles and eliminate the causes of the problem at the present time.

Εισαγωγή

Το παρόν άρθρο, όπως και τα περισσότερα επιστημονικά άρθρα, γράφτηκε από ανάγκη να διατυπωθούν με μεγαλύτερη σαφήνεια κάποια ερωτήματα –και αν είναι δυνατόν να απαντηθούν κάποια από αυτά-, αλλά και να αποκρουσθούν κάποια κλισέ που χρησιμοποιούνται για δεκαετίες ως προκάλυμμα από την πολιτική εξουσία της χώρας, τον τεχνικό κόσμο και την επιστημονική κοινότητα, κυρίως, -και δευτερευόντως την ελληνική κοινωνία- προκειμένου να αποφευχθεί η ριζική αντιμετώπιση σημαντικών προβλημάτων που σχετίζονται με τη συγκρότηση των ελληνικών πόλεων.

Η προβληματική που μας απασχόλησε αφορά στη σχέση πόλης-φύσης και συγκεκριμένα στην εξέλιξη των αστικών παραρεμάτων περιοχών, μιας και το ζήτημα των πλημμυρών όχι μόνο δε φαίνεται να έχει αντιμετωπιστεί ακόμα επαρκώς, αλλά μάλλον εξελίσσεται δυσμενώς για την ασφάλεια όλο και περισσότερων κατοίκων του λεκανοπεδίου της Αθήνας. Επειδή, λοιπόν, από την αρχή πιστέψαμε πως το πρόβλημα δεν έγκειται σε μερικά μπάζα που φράζουν τα δίκτυα ομβρίων, σε μερικά άστοχα έργα ή στο ότι κάποιοι δεν ξεβούλωσαν εγκαίρως τα φρεάτια, αποφασίσαμε πως άξιζε τον κόπο να προσπαθήσουμε να ανασυνθέσουμε την ιστορία ενός ταλαιπωρημένου και «περιθωριακού» προαστίου της Αθήνας που συμβαίνει να διατρέχεται από πλήθος μικρών και μεγάλων ρεμάτων, αλλά και να κατανοήσουμε όλους εκείνους τους μηχανισμούς που αναπαράγουν το πρόβλημα σήμερα.

Επίσης, είχαμε την πεποίθηση ότι δε θα πρεπε να αναζητήσουμε έναν και μοναδικό υπεύθυνο και πως θα έπρεπε να εξετάσουμε πολλούς παράγοντες και πολλές διαστάσεις του προβλήματος, καθώς τα πολεοδομικά ζητήματα είναι πρωτίστως κοινωνικά και αυτά είναι εκ των πραγμάτων πολυσύνθετα και πολυδιάστατα. Έτσι, δεν είχαμε άλλη λύση απ' το να επιχειρήσουμε να προσδιορίσουμε το ρόλο κάθε παράγοντα σε κάθε φάση της ιστορίας της περιοχής και του ρέματος, περισσότερο για να καθορίσουμε τον τρόπο με τον οποίο αλληλοδιαπλέκονται όλοι αυτοί μέχρι και σήμερα μεταξύ τους και δευτερευόντως για να αποδώσουμε το μερίδιο της ευθύνης που αναλογεί στον καθένα.

Κυρίαρχο ερώτημα που προσπαθήσαμε να απαντήσουμε στο παρόν άρθρο είναι, ποιά είναι τα βαθύτερα αίτια (ιστορικά, κοινωνικά, οικονομικά, πολιτικά, πολιτισμικά κλπ) για τη σταδιακή ανατροπή της αρμονικής σχέσης που υφίστατο μέχρι πρόσφατα (αρχές 20^{ου} αιώνα) μεταξύ του αστικού συγκροτήματος της πρωτεύουσας και των περιαστικών ή ενδοαστικών φυσικών ενότητων του λεκανοπεδίου και συγκεκριμένα των ρεμάτων που το διατρέχουν. Οφείλεται άραγε μόνο στα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του πληθυσμού που εγκαταστάθηκε στις παραρεμάτιες περιοχές ή μήπως και στην οικονομική ανέχεια που χαρακτήριζε το ελληνικό κράτος για αρκετές δεκαετίες, όπως και το μεγαλύτερο ποσοστό του ελληνικού πληθυσμού; Σχετίζεται με κάποιες πολιτικές του κράτους και της τοπικής αυτοδιοίκησης ή μήπως έχει να κάνει και με τον ίδιο τον τρόπο που λαμβάνονταν μέχρι σήμερα οι αποφάσεις για το χώρο, το περιβάλλον και πολλά άλλα ακόμη; Απ' την άλλη, πώς αντιλαμβάνονται οι κάτοικοι της Αθήνας την παρουσία των ρεμάτων στην πόλη τους, σε ποιά προτεραιότητα βάζουν τη διατήρησή τους, τι είναι διατεθειμένοι να στερηθούν και πόσες επιλογές τους δίνονται; Επίσης, σε ποιό βαθμό συνειδητοποιούν τους κινδύνους που εγκυμονεί η συγκυριακή ανάπτυξη της πόλης τους και κατά πόσο αναλογίζονται το μερίδιο της ευθύνης τους στην «ανάπτυξη» αυτή; Τελικά, όλοι επιζητούν το ίδιο για την πόλη τους, ο καθένας επιδιώκει μόνο το ατομικό του συμφέρον, ή η αλήθεια βρίσκεται κάπου στη μέση;

Μέσα από μια τέτοια οπτική, διερευνώνται οι δυνατότητες υπέρβασης των εμποδίων και αναίρεσης των γενεσιουργών αιτιών του προβλήματος στη σημερινή συγκυρία.

Γίνεται, έτσι, προσπάθεια να τονιστεί πως το ζήτημα της αποκατάστασης και ανάδειξης ενός αστικού ρέματος –ή, γενικότερα, μιας φυσικής ενότητας που βρίσκεται στο εσωτερικό ή στα όρια της πόλης- είναι κάτι παραπάνω από ένα πρόβλημα αρχιτεκτονικής διαμόρφωσης τοπίου, χωρίς να παραβλέπεται η ανάγκη και για μια τέτοια προσέγγιση στα πλαίσια μιας ολοκληρωμένης αντιμετώπισης.

Το ιδιοκτησιακό καθεστώς της Αττικής γης μετά την αποχώρηση των Οθωμανών

Ξεκινώντας από τη χρονική περίοδο 1830-1831, σταθμό για την ιστορία του ιδιοκτησιακού καθεστώτος της Αττικής γης, και λίγο πριν την οριστική αποχώρηση των Οθωμανών από την περιοχή, συνέβη μια διαδικασία αγοραπωλησίας, όχι μόνο των κατοικημένων ή κατοικήσιμων εκτάσεων, αλλά και κάθε έκτασης δημόσιου χαρακτήρα (δάση, ρέματα). Από τη διαδικασία αυτή το ελληνικό κράτος, για διάφορους λόγους, έμεινε ουσιαστικά απ' έξω με αποτέλεσμα να καταλήξουν οι εκτάσεις σε Έλληνες και ξένους μεγαλοαστούς της εποχής (Δρίκος, 1994). Μιλάμε, δηλαδή, για μια μεταφορά των «τίτλων ιδιοκτησίας» του συνόλου της Αττικής γης (μοιρασμένης σε μεγάλα κτήματα) από τα χέρια των Τούρκων μεγαλοκτηματιών που αποχωρούσαν στα χέρια των προνομιούχων τάξεων που θα αποκτούσαν τον οικονομικό και πολιτικό έλεγχο της Ελλάδας τα επόμενα χρόνια. Τούτο είχε ως αποτέλεσμα, η Αθήνα να ξεκινά μια διαδικασία οικονομικής, πολιτικής, κοινωνικής και χωρικής ανασυγκρότησης με σημαντική έλλειψη δημοσίων εκτάσεων τόσο στο εσωτερικό των υφιστάμενων οικισμών της όσο και στον εκτεταμένο περιαστικό της χώρο, ο οποίος άρχισε κάποια στιγμή να κατοικείται.

Η απαρχή της κατοίκησης του Μπραχαμίου

Για την περιοχή του Μπραχαμίου, η περίοδος αυτή ξεκίνησε ήδη από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα όταν Μεθενίτες μετανάστες άρχισαν να καταφθάνουν στην περιοχή προκειμένου να δουλέψουν ως κολλήγοι στα χωράφια των μεγαλογαιοκτημόνων που είχαν αποκτήσει τις συγκεκριμένες εκτάσεις.

Τις πρώτες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα, με τη μικρασιατική καταστροφή να αποτελεί το ιστορικό γεγονός που άλλαξε δραματικά τα οικονομικά, κοινωνικά και χωρικά δεδομένα της πρωτεύουσας, ο οικισμός του Μπραχαμίου, που είχε ήδη αποκτήσει μια μεγαλύτερη συγκρότηση αναπτυσσόμενος με πυρήνα την εκκλησία του Αγ.Δημητρίου, αυτονομήθηκε διοικητικά¹. Οι καλλιεργήσιμες εκτάσεις της περιοχής δεν αποδείχθηκαν, όμως, αρκετές για να εργαστεί το σύνολο των κατοίκων και, έτσι, άρχισαν να εμφανίζονται κάποιες άλλες δραστηριότητες και επαγγέλματα που κατέληξαν να είναι χαρακτηριστικά της περιοχής και των κατοίκων της έως σήμερα -«εκσυγχρονισμένα» πια-. Τέτοια επαγγέλματα είναι οι παραγωγοί σανού, οι παραγωγείς, οι μεταφορείς σκουπιδιών και μπαζών, οι επισκευαστές κάρρων και οι πεταλωτές, οι εργολάβοι οικοδομικών και χωματουργικών εργασιών και οι έμποροι οικοδομικών υλικών (Καρδάσης, 2002).

Σε αυτό το σημείο εμφανίζεται και η πρώτη καταγεγραμμένη σχέση των κατοίκων της περιοχής με τα ρέματά της, τα οποία ήταν πολλά σε αριθμό και δημιουργούσαν πλήθος νησίδων, «νησιών» και εκτάσεων «αποκλεισμένων» από τις όποιες διαδικασίες οικιστικής ανάπτυξης συνέβαιναν σε άλλες περιοχές της νότιας Αθήνας (Π.Φάληρο, Νέα Σμύρνη, Ηλιούπολη, Γλυφάδα). Εντούτοις, τα ρέματα αυτά είχαν μια ιδιαίτερη αξία για τους κατοίκους της περιοχής, γιατί εξασφάλιζαν τους αναγκαίους υδάτινους πόρους για την ύδρευση της πόλης (με πηγάδια) και την άρδευση των χωραφιών (επιφανειακά) (Γεωργακοπούλου, Σιγάλα, 2002 και

¹ Μέχρι το 1925 οι περιοχές Κατσιπόδι, Πυριποδοποιείο, Καράς, Τράχωνες, Χασάνι, Αγ.Κοσμάς και Πικροδάφνη ανήκαν διοικητικά στο δήμο Αθηναίων. Με το Δ/γμα 16-12-1925 ΦΕΚ Α' 48/1925 το Μπραχάμι έγινε κοινότητα με έδρα το Κατσιπόδι (περιλαμβάνοντας ακόμη τις περιοχές Αγ.Βαρβάρα, Κατσιπόδι, Πικροδάφνη, Αγ.Κοσμάς), προκειμένου να αποφορτιστεί ο δήμος Αθηναίων από τη διοίκησή του.

Λάμπρου). Επίσης, εξασφάλιζαν δωρεάν οικοδομικά υλικά (όπως άμμο, χαλίκια κλπ) για τους κατοίκους που είχαν αναλάβει το εμπόριο τους σε μια περίοδο που η πρωτεύουσα είχε αρχίσει να ανοικοδομείται με εντατικούς ρυθμούς (Καρδάσης, 2002). Το γεγονός, ακόμη, πως διατηρούνταν μεγάλες εκτάσεις κοντά στα όρια του κέντρου της Αθήνας, απομονωμένες και «αναξιοποίητες» εξαιτίας της δύσκολης πρόσβασης σε αυτές, πιστεύουμε πως έπαιξε καθοριστικό ρόλο στην απόφαση των Μπραχαμιωτών να ασχοληθούν μαζικά με τη διάθεση των απορριμμάτων και των μπαζών της πόλης, σε συνδυασμό με το γεγονός πως η σημαντική σε ποσότητα επιφανειακή απορροή ομβρίων υδάτων μέσω των ρεμάτων επέφερε περιοδικά το ξέπλυμα της γης και τη μεταφορά των ανεπιθύμητων αυτών υλών στη θάλασσα. Τέλος, το ρέμα αποτελούσε πάντα την πιο σίγουρη και ξεκούραστη διαδρομή προς τη θάλασσα και το βουνό, την οποία ακολουθούσαν μέχρι πρόσφατα τόσο οι απλοί κάτοικοι όσο και οι βοσκοί με τα κοπάδια τους.

Όσον αφορά στην πολεοδομική συγκρότηση του χώρου, τον τύπο κατοικίας, τη σχέση δημόσιου-ιδιωτικού, τον τρόπο ζωής και τα ήθη και έθιμα των κατοίκων της περιοχής, πρέπει να σημειώσουμε πως όλα τα παραπάνω χαρακτηρίζονταν έως τότε από εσωστρεφείς δομές, χαρακτηριστικό που δεν ήταν άσχετο με την αρβανίτικη προέλευση των κατοίκων και τη σύνθεση του πληθυσμού, η οποία δεν είχε επηρεαστεί ιδιαίτερα από τα κύματα των προσφύγων, καθώς αυτά είχαν ήδη εκτονωθεί σε άλλες περιοχές της Αθήνας πριν φτάσουν στο Μπραχάμι.

Η μετεμφυλιακή περίοδος

Μετεμφυλιακά τα κύματα εσωτερικής μετανάστευσης που εμφανίστηκαν και πάλι με κύριο προορισμό την Αθήνα άλλαξαν σημαντικά τόσο την έκταση και την πυκνότητα του οικισμού, όσο και την κοινωνική και πολιτισμική του σύνθεση.

Στοιχεία της περιοχής που αποδείχθηκαν αποφασιστικής σημασίας για τη μαζική προσέλευση μεταναστών ήταν:

- η αραιή δόμηση της περιοχής και οι πολλές διαθέσιμες αδόμητες εκτάσεις
- η μικρή απόσταση από το κέντρο
- οι χαμηλές αξίες γης των οικοπέδων, ως αποτέλεσμα του ότι ήταν εκτός σχεδίου και δε διέθεταν τις στοιχειώδεις υποδομές

Μέσα σε σύντομο χρονικό διάστημα, λοιπόν, συγκροτήθηκαν κοινότητες κατά προέλευση, τα μεγάλα κτήματα μετατράπηκαν σχεδόν ακαριαία σε μικρά οικοπέδα των 100-120 τμ και η οικοδόμηση αυτών δεν μπόρεσε να γίνει παρά με αυθαίρετο και συγκυριακό τρόπο². Εδώ, χρειάζεται να σημειώσουμε πως οι εκτάσεις που «κόπηκαν» τότε σε οικοπέδα δεν ήταν άλλες από τις εκτάσεις που είχαν απομείνει ανεκμετάλλευτες και, φυσικά, αυτές περιλάμβαναν και τις παραρεμάτιες περιοχές (έως και τα ίδια τα ρέματα, σε κάποιες περιπτώσεις), με αποτέλεσμα να υπάρχουν σήμερα και οι ανάλογοι «τίτλοι ιδιοκτησίας». Βέβαια, πέρα από την ασάφεια που χαρακτηρίζει τους τίτλους αυτούς ως προς τα όρια των οικοπέδων, το φαινόμενο της επέκτασης της ιδιοκτησίας μέσω της καταπάτησης γης ήταν αρκετά συχνό. Ειδικότερα, οι παραρεμάτιες περιοχές ήταν ιδιαίτερα προνομιακές για τέτοιου είδους αυθαίρετες διαδικασίες προσάρτησης γης, όταν το όριο του ρέματος ήταν από τη φύση του ένα ιδιαίτερα μεταβλητό όριο -μιας και δεν προσδιοριζόταν (ακόμη) μετά από διαπραγμάτευση με τους ιδιοκτήτες των οικοπέδων της απέναντι όχθης όπως συμβαίνει με τα όρια

² Πράγμα που οφείλεται βέβαια στη συγκεκριμένη πολιτική επιλογή του κράτους να ενθαρρύνει την αυτοστέγαση και τη μικροϊδιοκτησία, ως μια εναλλακτική μορφή στεγαστικής και κοινωνικής πολιτικής. Βλ. Μ.Μαντουβάλου, Μ.Μαυρίδου, 1993.

των οικοπέδων που γεινιάζουν, αλλά βάσει εκτιμήσεων των οικοπεδούχων για το βαθμό ασφάλειας που τους προσφέρει από το ενδεχόμενο πλημμύρας. Έτσι, τα φθηνά οικοπέδα των περιοχών αυτών είχαν και το πρόσθετο πλεονέκτημα ότι με λίγη προσωπική εργασία (μπάζωμα) μπορούσαν να αποκτήσουν θαυμάσιες πίσω αυλές, εξαιρετικά εύφορες για την ανάπτυξη μικρών καλλιεργειών (λαχανόκηπων, οπωροφόρων και ελιών) για τις ανάγκες του νοικοκυριού, ενώ είχαν και άμεση πρόσβαση σε ένα φυσικό υδάτινο αποδέκτη, είτε για την άντληση νερού είτε για αποχέτευση. Τούτο δεν ήταν ασήμαντο την εποχή εκείνη, όταν μόλις είχε περάσει μια μακρά περίοδος ανέχειας και οι αστικές υποδομές στην περιοχή ήταν ανύπαρκτες.

Είναι ευνόητο, ότι τόσο η πράξη της αυθαίρετης δόμησης όσο και της καταπάτησης των μη διεκδικούμενων, τουλάχιστον, εκτάσεων ήταν πράξεις που γίνονταν από το σύνολο σχεδόν των οικιστών της περιοχής, και ειδικότερα της παραρεμάτιας ζώνης, με την ανοχή ή τη συνεργασία των αστυνομικών αρχών και του δήμου³, με αποτέλεσμα να εδραιωθούν στις συνειδήσεις των κατοίκων ως πρακτικές αναγκαίες για την επιβίωσή τους, καθώς και ηθικά νόμιμες.

Οι πρώτες εντάξεις στο σχέδιο πόλης

Το επόμενο στάδιο, έπειτα από σημαντικές πιέσεις συλλόγων των κατοίκων, ήταν η τυπική νομιμοποίηση των οικισμών (και κατά συνέπεια των συγκεκριμένων πρακτικών) από το ίδιο το κράτος, εντάσσοντάς τους στο σχέδιο πόλης και μάλιστα με όρους ιδιαίτερα επιβαρυντικούς για τα ρέματα της περιοχής, προκειμένου να επιτευχθεί η μέγιστη εκμετάλλευση των «οικοδομήσιμων» χώρων. Στο εγκεκριμένο ρυμοτομικό της περιοχής «ΕΛΗΑ» του Αγ.Δημητρίου⁴ διακρίνει κανείς πως τα οικοδομικά τετράγωνα φτάνουν μέχρι το εσωτερικό της κοίτης των ρεμάτων, επιτρέποντας και προτρέποντας, έτσι, στο μπάζωμα και την οικοδόμηση επί των πρηνών (εικ.1).

Εικόνα 1. Εγκεκριμένο ρυμοτομικό του 1962 της περιοχής «ΕΛΗΑ» του Δήμου Αγ.Δημητρίου, ενδεικτικό του τρόπου «ένταξης» των ρεμάτων στον ιστό της πόλης.

Από εκεί και έπειτα, η ανάπτυξη των αναγκαίων υποδομών αφηνόταν και πάλι είτε στους συλλόγους των κατοίκων είτε σε άτομα (εικ.2). Αξίζει να σημειωθεί πως το σύνολο των πεζογεφυρών του ρέματος κατασκευάστηκαν από τους ίδιους τους κατοίκους (τρεις από αυτές είναι μάλιστα ιδιωτικής χρήσης), στοιχείο στο οποίο στηρίζονται ακόμη και σήμερα οι τοπικές αρχές για να μην πραγματοποιούν τα αναγκαία έργα συντήρησης ή ανακατασκευής των γεφυρών αυτών.

³ Κάτοικοι από διάφορα σημεία της παραρεμάτιας ζώνης μιλούν ακόμα και για μετατόπιση της κοίτης κατά μερικά μέτρα με την ανοχή ή τη βοήθεια του δήμου. Τέτοια φαινόμενα, εξάλλου, δεν είναι πρωτοφανή στον ελληνικό χώρο, βλ. Μ.Μαντουβάλου, Μ.Μαυρίδου, 1993.

⁴ ΒΔ 31.3.62 ΦΕΚ 43 Δ'16.4.62

Οι ανθρωπογενείς πιέσεις που άρχισαν τότε να ασκούνται στα ρέματα δεν αφορούσαν μόνο στην ασφυκτική δόμηση των παρόχθιων ζωνών, αλλά προέκυψαν και από τη σταδιακή μεταλλαγή των χρήσεων γης και του τρόπου ζωής γενικότερα. Οι δραστηριότητες που τις προηγούμενες δεκαετίες είχαν στιγματίσει κοινωνικά την περιοχή ως «σκουπιδότοπο της Αθήνας» (Καρδάσης, 2002) -αλλά που δεν επιβάρυναν από περιβαλλοντικής άποψης εξαιτίας της φύσης των απορριμμάτων και των υλικών που χρησιμοποιούνταν τότε- απέκτησαν άλλη ένταση και μορφή με την εξέλιξη της τεχνολογίας, την εκβιομηχάνιση της παραγωγής και την εμφάνιση του ΙΧ. Οι μεταφορείς εγκατέλειψαν τα κάρρα και αγόρασαν φορτηγά και λεωφορεία, οι παραγωγοί σανού μετεξελίχθηκαν σε βενζινοπώλες, τα επισκευαστήρια κάρρων και τα πεταλωτήρια έδωσαν τη θέση τους στα συνεργεία αυτοκινήτων, οι εργολάβοι οικοδομικών εργασιών και οι έμποροι οικοδομικών υλικών πύκνωσαν, ενώ τα υλικά της δουλειάς τους σταμάτησαν να είναι φυσικά και άμεσα ανακυκλώσιμα, όπως και τα απορρίμματα και τα μπάζα που συνέχιζαν να καταλήγουν στα ρέματα, με αυξανόμενους πια ρυθμούς.

*Εικόνα 2.
Συλλογική κατασκευή
γέφυρας το 1962
στο Μπραχάμι.
Με αυτόν ακριβώς
τον τρόπο είναι
κατασκευασμένες
οι περισσότερες
πεζογέφυρες
του ρέματος της
Πικροδάφνης.*

*ΠΗΓΗ:
Καρδάσης Β., 2002*

Πέρα, όμως, από τη μεταλλαγή των υφιστάμενων δραστηριοτήτων, στις παραρεμάτιες περιοχές άρχισαν να συγκεντρώνονται και κάποιες νέες δραστηριότητες για λόγους αφενός οικονομικούς και αφετέρου «λειτουργικούς» καθώς ήταν οι μόνες περιοχές που διέθεταν δωρεάν αποχέτευση απεριορίστων δυνατοτήτων για εκείνη την εποχή. Τέτοιες δραστηριότητες ήταν οι διάφορες βιοτεχνίες και βιομηχανίες της εποχής, οι περισσότερες οικογενειακές επιχειρήσεις, ενώ κι αυτές που δεν ήταν είχαν για εργαζόμενους κατοίκους της περιοχής.

Συνεπώς, η περιβαλλοντική υποβάθμιση των ρεμάτων στηριζόταν και πάλι σε μια ευρεία κοινωνική συναίνεση που είχε διαμορφωθεί στην περιοχή, καθώς οι ευκαιρίες εργασίας που προσέφεραν οι ρυπαίνουσες αυτές βιομηχανίες και βιοτεχνίες μετέθεταν σε δεύτερη ή τρίτη μοίρα το φυσικό στοιχείο του ρέματος, το οποίο έτσι κι αλλιώς δεν γινόταν αντιληπτό ως «πράσινο» με την έννοια και την αξία που του δίνουμε σήμερα (ΕΜΠ, 2000). Χαρακτηριστικές είναι οι παρατηρήσεις που έκαναν κάτοικοι της περιοχής σε «γκάλοπ» της εφημερίδας *ΑΚΡΟΠΟΛΙΣ* που δημοσιεύθηκε στο φύλλο της 13.6.1965:

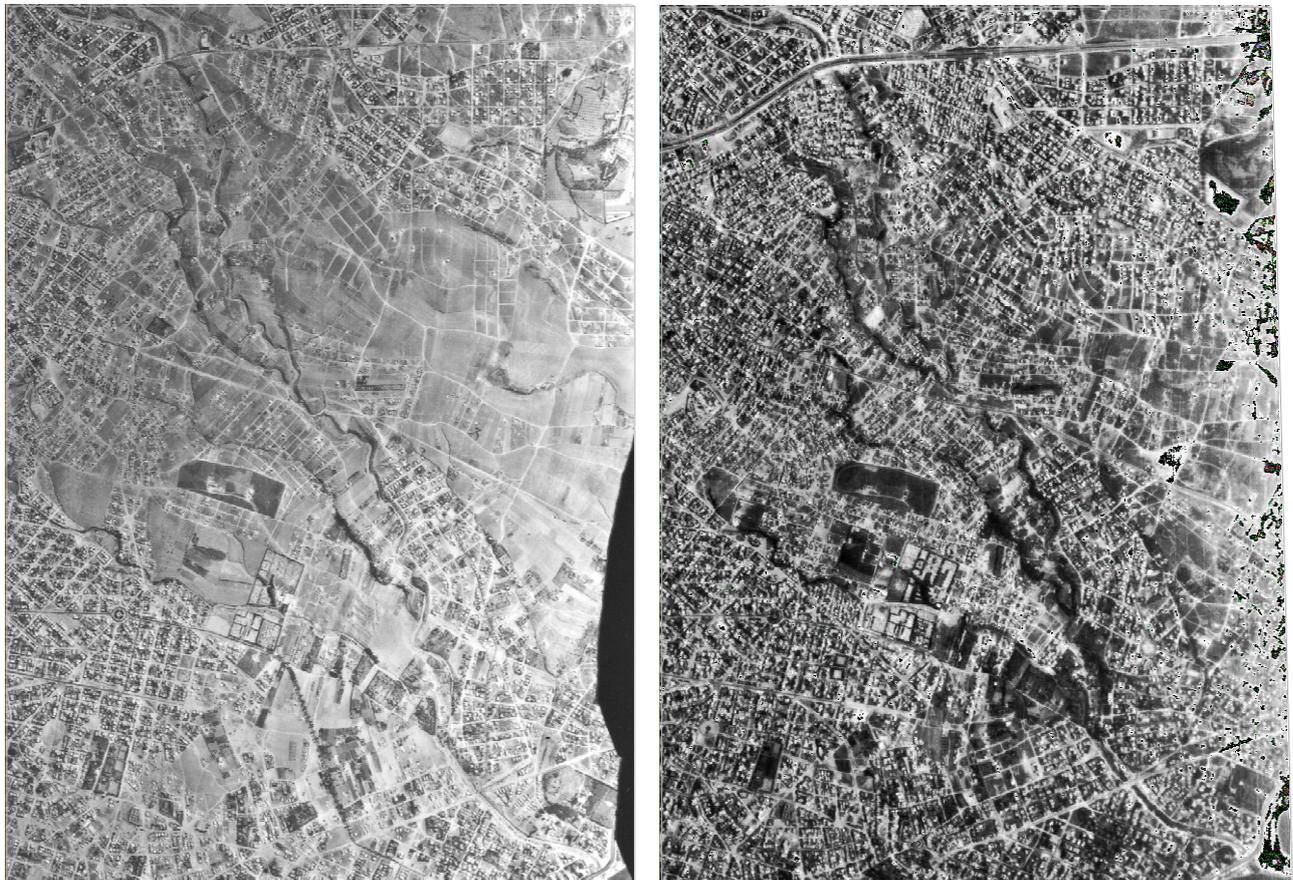
«Τα ρέματα είναι γεμάτα σκνίπες, κουνούπια και άλλα έντομα. Μαζί με τα ακάθαρτα νερά αποτελούν κίνδυνον για την υγεία των κατοίκων της περιοχής μας...»

«Δεν φθάνει που δεν έχει τίποτε να επιδείξη σαν πόλις ο Άγιος Δημήτριος. Έχει κι άλλα μειονεκτήματα. Αυτό το ρέμα της ΕΛΚΑ αποτελεί εστία μόλυνσεως και σοβαρή απειλή για την υγεία των κατοίκων»

«Όταν βρέχει τον χειμώνα, πλημμυρίζουν τα σπίτια μας. Πολλές φορές αναγκαζόμαστε ν' ανεβαίνουμε στις στέγες. Δεν θα ενδιαφερθή κανείς για την ταλαιπωρία τόσων ανθρώπων;»

«Μια βασική έλλειψη για τον καινούργιο Δήμο αποτελεί το πράσινο. ... Όυτε πάρκο, ούτε Κέντρον Παιδικής Χαράς υπάρχει. ...»

Διαμορφώνεται, έτσι, μια αντίληψη για τα ρέματα που τα θέλει ως εστίες μόλυνσεως και κουνουπιών, ενώ σταδιακά εμφανίζονται και οι πρώτες επιπτώσεις από το μπάζωμά τους, που δεν είναι άλλες από τις πλημύρες. Δεν υπάρχει, όμως, καμία νύξη ούτε για τις επιχειρήσεις που ρίχνουν βιομηχανικά απόβλητα στα ρέματα ούτε και για τους κατοίκους που με την προτροπή των αρχών κτίζουν μέσα σε αυτά. Εξάλλου, ο ίδιος ο δήμος άρχισε σύντομα να πρωτοστατεί στον αφανισμό των ρεμάτων με την πλήρη κάλυψη των δευτερευόντων κλάδων τους και τη μετατροπή τους σε δρόμους. Παρ' όλα αυτά, μέχρι και το έτος 1972 μπορούμε να διακρίνουμε -αντιπαραβάλλοντας αεροφωτογραφίες της ΓΥΣ (εικ.3)- πως τα κύρια ρέματα της περιοχής συνέχιζαν να υπάρχουν, διατηρώντας εκτός σχεδίου αδόμητες περιοχές στα σημεία συμβολής τους.

Εικόνα 3. Το Μπραχάμι σε αεροφωτογραφίες της ΓΥΣ των ετών 1960 (αριστερά) και 1972 (δεξιά).

Η αντιπαράθεση, όμως, γύρω από το μέλλον του ρέματος της Πικροδάφνης είχε ήδη ξεκινήσει όταν με διαδοχικές μελέτες που ανέθετε οι ΕΥΔΑΠ από το 1963 μέχρι το 1965 προτεινόταν η κάλυψή του με την κατασκευή κλειστού αγωγού από οπλισμένο σκυρόδεμα (Μαρινάκης, 1995), ενώ, αμέσως μετά (1966), εκπονείται ερευνητικό πρόγραμμα από το Ινστιτούτο Υδραυλικής και Υδατικής Οικονομίας του Τεχνολογικού Πανεπιστημίου Βερολίνου με τίτλο «Έκθεσις δοκιμών επί ομοιωμάτων έργου εκβολής ρέματος Πικροδάφνης» που προτείνει τη διαμόρφωση του ρέματος με ανοιχτή, προσαρμοσίμη στο φυσικό περιβάλλον, διατομή (Μαρινάκης, 1995).

Η δεκαετία του '80

Τη «λύση» απέναντι στο αδιέξοδο που είχε προκύψει από τη διαφωνία των υδραυλικών για την καταλληλότερη μέθοδο διευθέτησης του ρέματος της Πικροδάφνης έδωσε αργότερα η Γενική Γραμματεία Δημοσίων Έργων του ΥΠΕΧΩΔΕ μέσω των συγκοινωνιολόγων της με την πρόταση για κατασκευή λεωφόρου ταχείας κυκλοφορίας, επί του συγκεκριμένου ρέματος, που θα αποτελούσε τμήμα του ενδιάμεσου δακτυλίου της Αθήνας. Η κατεύθυνση αυτή επικυρώνεται από το Ρυθμιστικό Σχέδιο Αθηνών του 1985 και προωθείται με αλληπάλληλες υδραυλικές και κυκλοφοριακές μελέτες, όπως και μελέτες οδοποιίας για τη λεγόμενη «Λεωφόρο Πικροδάφνης» κατά την περίοδο 1983-1986.

Η σημείωση αυτή έγινε για να δείξουμε πως, όλη αυτήν την περίοδο (και μέχρι το 1999), τόσο η πολιτική του Δήμου Αγ.Δημητρίου, όσο και οι ενέργειες των ιδιοκτητών των παραρεμάτων οικοπέδων, των κατοίκων και των επαγγελματιών της περιοχής επηρεάζονταν -αν όχι δεσμεύονταν- από την προοπτική της επερχόμενης κάλυψης του ρέματος και της μετατροπής του σε δρόμο. Για παράδειγμα, η περιοχή Μεσονήσι-Αγ.Βασίλειος εντάχθηκε στο σχέδιο πόλης το

Εικόνα 4. Απόσπασμα του διαγράμματος πράξης εφαρμογής του 1987 της περιοχής «ΜΕΣΟΝΗΣΙ» του Δήμου Αγ.Δημητρίου, όπου αρκετά ΟΤ τοποθετούνται εντός της κοίτης του ρέματος της Πικροδάφνης προκειμένου να ευθυγραμμιστούν με τον άξονα της σχεδιαζόμενης Λεωφόρου Πικροδάφνης (ευθεία διακεκομμένη γραμμή).

1985 (στα πλαίσια της ΕΠΑ) με ένα ρυμοτομικό που έδειχνε το ρέμα ως λεωφόρο (με πολύ διαφορετική χάραξη από την φυσική πορεία του ρέματος), με αποτέλεσμα να καθορίζονται οικοδομικά τετράγωνα εντός της κοίτης του ρέματος όπου αυτή είχε αποφασιστεί να μπαζωθεί (εικ.4).

Επίσης, η διαφωνία των επιστημόνων δείχνει πως, στην Ευρώπη, ήδη από τα μέσα της δεκαετίας του '60, είχε αρχίσει να διατυπώνεται ένας προβληματισμός σχετικά με τη διαχείριση των ρεμάτων, ενώ οι κρατικές και τοπικές αρχές ήταν ενήμερες για τις εναλλακτικές λύσεις. Πιθανά, οι μόνοι που αγνοούσαν την «άλλη πρόταση» ήταν οι κάτοικοι, οι οποίοι έτσι κι αλλιώς κοίταζαν το βραχυπρόθεσμο ατομικό συμφέρον τους και σε καμία περίπτωση δεν μπορούσαν να εκτιμήσουν τις αλυσιδωτές επιπτώσεις της απότομης αστικοποίησης, της μεταλλαγής των χρήσεων κλπ στην ολόενα και απειλητικότερη εμφάνιση ενός περιοδικού φυσικού φαινομένου με μεγάλη περίοδο επαναφοράς όπως είναι η πλημύρα⁵. Επιπλέον, η συλλογική εμπειρία από την πρακτική του κράτους και της ΕΥΔΑΠ ως προς τον τρόπο διαχείρισης άλλων μεγάλων και ιστορικών ρεμάτων της Αθήνας (βλ. Ιλισσός, Κηφισός κα) ενίσχυε την αντίληψη περί ευθυγράμμισης, τσιμεντοποίησης, κάλυψης κλπ.

⁵ τούτο δεν είναι αποκλειστικά ελληνικό φαινόμενο, καθώς έρευνες του Πανεπιστημίου του Σικάγο της δεκαετίας του '50, υπό τον καθηγητή Gilbert F.White, για το ίδιο ακριβώς θέμα, κατέληξαν σε ανάλογα συμπεράσματα. Πως δηλαδή η αντιμετώπιση των πλημμυρών δεν είναι απλά ένα μηχανικό πρόβλημα αλλά περιλαμβάνει και την ανθρώπινη συμπεριφορά, η οποία συχνά αποκλείει από την «ορθή» λογική των προγραμματιστών (Sarre Ph. et al, 1987).

Φτάνοντας στα τέλη της δεκαετίας του '80 συναντάμε το σύνολο σχεδόν των ρεμάτων της περιοχής να έχουν μετατραπεί σε δρόμους⁶, ένα λαϊκό αίτημα που εκκρεμούσε για χρόνια και έβρισκε το συντριπτικό ποσοστό των «ενδιαφερομένων» σύμφωνους. Οι οικοπεδούχοι και οι κάτοικοι των αυθαιρέτων δικαιώνονταν γιατί με αυτό τον τρόπο οι περιοχές τους, που παρέμεναν για χρόνια εκτός σχεδίου, αποκτούσαν σύνδεση με τον υπόλοιπο αστικό ιστό και εντάσσονταν πια με συνοπτικές διαδικασίες στο σχέδιο. Οι υφιστάμενοι κάτοικοι των εντός σχεδίου περιοχών δέχονταν την κάλυψη ως πράξη «εξυγίανσης» και «αναβάθμισης» της περιοχής τους (με συνακόλουθη αύξηση της αξίας των ακινήτων τους). Ο δήμος αποκτούσε κοινόχρηστους χώρους, συμπλήρωνε το οδικό του δίκτυο και η δημοτική αρχή κέρδιζε, έτσι, τα εύσημα από τους δημότες της με την επανεκλογή της. Ο κατασκευαστικός τομέας, μέσω των εργολάβων που αναλάμβαναν τα έργα «διευθέτησης» των ρεμάτων και των μικροεργολάβων που οικοδομούσαν τις νέες υπό εκμετάλλευση περιοχές, διατηρούσε την ισχύ του. Η ΕΥΔΑΠ προσποριζόταν τη γαιοπρόσοδο από την πολυτιμότερη λωρίδα γης εκατέρωθεν της κοίτης του ρέματος της οποίας ήταν ιδιοκτήτης -του μελλοντικού δρόμου, δηλαδή, και των παρόδιων οικοπέδων- και απαλλασσόταν από το σκόπελο της αποχέτευσης των ευρύτερων περιοχών. Το κράτος και η κυβέρνηση θεμελιώνει την πολιτική της στο ιδεολόγημα της «αλλαγής», της «ανάπτυξης» και σήμερα του «εκσυγχρονισμού», εις βάρος του περιβάλλοντος και μακροπρόθεσμα της ποιότητας ζωής των κατοίκων του λεκανοπεδίου.

Οι μόνοι που διαφωνούσαν ήταν, ίσως, οι μικροβιοτέχνες της περιοχής που έχαναν κάποια από τα άτυπα προνόμια που είχαν έως τότε και έβλεπαν τις αξίες γης να μεγαλώνουν επικίνδυνα για όσους ήταν στο νοίκι. Μαζί και ενάντια σε αυτούς, κάποιοι λίγοι κάτοικοι που παρά τη σημαντική περιβαλλοντική υποβάθμιση των ρεμάτων συνέχιζαν να βρίσκουν θετικά στοιχεία στην παρουσία αυτών των φυσικών στοιχείων στο εσωτερικό της πόλης, καθώς εξασφάλιζαν καλές μικροκλιματικές συνθήκες, αισθητικό περιβάλλον που προσομοίαζε στην περιοχή προέλευσής τους, εμπόδιζαν την επέλαση των ΙΧ και του βουητού της πόλης και επέτρεπαν τη διατήρηση ευχάριστων και χρήσιμων συνηθειών όπως η κτηνοτροφία και η καλλιέργεια της γης. Τέλος, μια μειοψηφία νέων της περιοχής που αντιλαμβάνονταν τα ρέματα ως εν δυνάμει δημόσιους χώρους, σε μια περιοχή που είχε σημαντική έλλειψη τέτοιων, και που μπορούσαν να αξιολογήσουν τις ποικίλες συνέπειες από την εξαφάνιση των ρεμάτων στην Αττική, τόσο από περιβαλλοντικής όσο και από υδρολογικής-υδραυλικής σκοπιάς, πρόβαλε ενστάσεις για την κάλυψη ρεμάτων όπως αυτό της Όθωνος το 1994, με διαδηλώσεις διαμαρτυρίας και καμπάνιες ενημέρωσης των κατοίκων.

Η «νέα» πολιτική διαχείρισης των ρεμάτων

Ερχόμενοι στην περίοδο 1993-1995, το ΥΠΕΧΩΔΕ διακηρύσσει πως αλλάζει την πολιτική του ως προς τη διαχείριση των ρεμάτων και, πράγματι, δίνονται κατευθύνσεις και πραγματοποιούνται μελέτες από τη Διεύθυνση Ειδικών Έργων Αναβάθμισης Περιοχών (ΔΕΕΑΠ) που προτείνουν φιλικότερες προς το περιβάλλον λύσεις, αξιολογώντας τα ρέματα ως σημαντικά οικοσυστήματα με ευεργετικές επιδράσεις στο αστικό περιβάλλον, αλλά και ως δημόσιους χώρους (βλ. παρεμβάσεις στη Ρεματιά Χαλανδρίου και στα Βριλήσσια). Ένα χρόνο αργότερα ανατέθηκε στο ΕΜΠ ερευνητικό πρόγραμμα για την διατύπωση ενός «Πλαισίου Περιβαλλοντικής Διευθέτησης Ρεμάτων Πικροδάφνης και Ποδονόφτη Ν.Αττικής», το οποίο αποτέλεσε τη βάση για την Ειδική Περιβαλλοντική Μελέτη της ΔΕΕΑΠ που έγινε βάσει των νέων κατευθύνσεων.

⁶ με αντιπαραβολή αεροφωτογραφιών της ΓΥΣ και του ΥΠΕΧΩΔΕ των ετών 1939, 1960, 1972, 1988, 2001, γεγονός που σημειώνεται και στο Γεωργακοπούλου, Σιγάλα, 2002:151,152.

Παρ' όλα αυτά, την περίοδο 1997-98, λίγο πριν την έκδοση σχετικού Προεδρικού Διατάγματος για την Προστασία του Ρέματος της Πικροδάφνης⁷, η ΕΥΔΑΠ επανέρχεται δριμύτερη με μια ανταγωνιστική στο ερευνητικό του ΕΜΠ υδραυλική πρόταση διευθέτησης, η οποία, κατά περιέργο τρόπο, ξεκινούσε από τα ανάντη και προχωρούσε στα κατόντη κατά τμήματα⁸. Η μελέτη αυτή πρότεινε τη διευθέτηση του ρέματος με ανοιχτό αγωγό ορθογωνικής διατομής από οπλισμένο σκυρόδεμα και με επένδυση από πέτρα προκειμένου να προσαρμόζεται καλύτερα στο τοπίο (sic). Η χρήση οπλισμένου σκυροδέματος αποτέλεσε μονόδρομο για την ΕΥΔΑΠ γιατί το συγκεκριμένο έργο σχεδιάστηκε ως (ΕΥΔΑΠ, 1997):

«...αναπόσπαστο τμήμα ενός ευρύτερου έργου που έχει σκοπό την προστασία των περιοχών Παπάγου, Ζωγράφου, Ιλισίων και Πανεπιστημιούπολεως από τα όμβρια λεκάνης 785 Ha, την ανακούφιση του Ιλισού από τα όμβρια αυτά, την προστασία δρόμων του Βύρωνα που κατακλύζονται από τα όμβρια του ρ. Ζωοδόχου Πηγής με 551 Ha ορεινής λεκάνης απορροής και την εξυπηρέτηση 1641 Ha αστικής περιοχής των δήμων Αγ.Δημητρίου, Ηλιούπολεως, Π.Φαλήρου, Αλίμου, Ν.Σμύρνης, Δάφνης, Υμηττού και Βύρωνα με την κατασκευή κύριου συλλεκτήρα των δικτύων ομβρίων των περιοχών αυτών»

Εντούτοις, η ΔΕΕΑΠ, λίγο πριν χάσει τη μάχη, κατάφερε να «πείσει»⁹ το Δήμο Αγ.Δημητρίου να πάρει απόφαση για τροποποίηση του ΓΠΣ πετυχαίνοντας την κατάργηση της Λεωφόρου Πικροδάφνης και τη δέσμευση πως η κοίτη του ρέματος θα διευθετηθεί «με ανοικτή διατομή λαμβάνοντας υπόψη το οικοσύστημα του ρέματος και της παραρεμάτιας ζώνης αυτού»¹⁰. Ωστόσο, τα ρυμοτομικά των παραρεμάτιων περιοχών ουδέποτε τροποποιήθηκαν προκειμένου να προσαρμοστούν στα δεδομένα των φυσικών μαιανδρισμών του προστατευόμενου πια ρέματος. Τούτο δεν προέκυψε από αδιαφορία ή παράληψη του δήμου αλλά εξαιτίας των κατευθύνσεων που συνέχιζε να βάζει η ΕΥΔΑΠ, σύμφωνα πια με τη μελέτη που εκπονούσε για το τμήμα από Λ.Βουλιαγμένης μέχρι Λ.Αγ.Δημητρίου προτείνοντας μια χάραξη για τον αγωγό που σχεδόν συνέπιπτε με τη χάραξη της προταθείσας λεωφόρου¹¹.

Μέχρι αυτό το σημείο, η διαρκής διαδοχή μελετών, σχεδίων, νόμων, διοικητικών πράξεων κλπ δεν κατάφερε παρά να προκαλέσει μια τεράστια σύγχυση στους κατοίκους και το δήμο. Ο κάθε κάτοικος, ιδιοκτήτης οικοπέδου, επαγγελματιολογίας κλπ της περιοχής, ανάλογα με τις «πληροφορίες» που είχε κάθε φορά για την τύχη του ρέματος -και κατ' επέκταση του οικοπέδου του- προέβαινε σε ανάλογες «επενδυτικές» κινήσεις. Αν πίστευε ότι έπρεπε να κατοχυρώσει τη μεγαλύτερη δυνατή έκταση οικοπέδου, ώστε σε περίπτωση απαλλοτρίωσης να λάβει και το μεγαλύτερο ποσό αποζημίωσης, έφτιαχνε πρόχειρες κατασκευές στα μέγιστα

⁷ Ακόμα αναγράφεται στην ιστοσελίδα του ΥΠΕΧΩΔΕ πως προωθείται το συγκεκριμένο δ/γμα.

⁸ Η αλήθεια είναι ότι δε ξεκινούσε από τα κατόντη, ως όφειλε, επειδή οι υπεύθυνοι της ΕΥΔΑΠ εκτίμησαν πως αυτό που σκόπευαν να προτείνουν θα προκαλούσε την αντίδραση των κατοίκων του Π.Φαλήρου. Δε θα θέλαμε, όμως, να πιστέψουμε πως η ΕΥΔΑΠ χάραξε μια «στρατηγική» υλοποίησης του έργου γνωρίζοντας πως βάζει σε κίνδυνο ανθρώπινες ζωές, αλλά πως η απόφαση αυτή πάρθηκε μέσα από άγνοια των νόμων της υδραυλικής, κάτι που είναι, επίσης, ανεπίτρεπτο για μια δημόσια επιχείρηση τέτοιας ευθύνης.

⁹ Αυτή είναι η εξήγηση του σημερινού υπευθύνου της ΔΕΕΑΠ. Εμείς πιστεύουμε πως είναι κάπως πιο περίπλοκα τα πράγματα και ότι η τροποποίηση του ΓΠΣ επετεύχθη μέσα σε μια ιδιαίτερη χρονική συγκυρία όπου οι διαφορετικές προτεραιότητες του ΥΠΕΧΩΔΕ (π.χ. Αεροδρόμιο, Αττική οδός, Ολυμπιακά Έργα, Μετρό, Τραμ, Αναπλάσεις), το σταμάτημα της κατασκευής της Δυτικής Περιφερειακής Υμηττού στο ύψος του Καρέα και οι αναμενόμενες έντονες αντιδράσεις των κατοίκων πέντε δήμων της νότιας Αθήνας (Βύρωνα, Ηλιούπολης, Αγ.Δημητρίου, Π.Φαλήρου, Αλίμου) κατέστησαν τη Λεωφόρο Πικροδάφνης ως έργο χαμηλής προτεραιότητας στη συγκεκριμένη φάση.

¹⁰ ΥΑ 7426/1594 ΦΕΚ 277 Δ'/26.4.99

¹¹ Η ίδια η επιβλέπουσα της μελέτης τόνισε πως, αν και δεν είχαν δοθεί αυτές οι κατευθύνσεις από την ΕΥΔΑΠ, ο μελετητής επειδή ήταν παλιός και «έμπειρος» μηχανικός, σχεδίασε έτσι τη χάραξη και τη διατομή του αγωγού ώστε με την απλή τοποθέτηση μιαςτσιμεντένιας πλάκας να μπορεί να κατασκευαστεί από πάνω δρόμος!

δυνατά «όρια» του οικοπέδου του, κατασκεύαζε αναβαθμούς, μάντρες ή τοίχους από τσιμέντο στα πρανή, φύτευε δέντρα και καλαμιές ή έκοβε τα δέντρα του απέναντι κοκ. Αν πίστευε ότι έπρεπε να κατοχυρώσει το ίδιο το οικόπεδο, έχτιζε πιο μόνιμες κατασκευές ώστε για να απομακρυνθούν να απαιτείται η κατεδάφισή τους, ενέργεια στην οποία σπάνια προβαίνει το κράτος. Αν εκτιμούσε ότι μπορούσε να πείσει κάποιον να αγοράσει ένα οικόπεδο που δεν είναι σήμερα οικοδομήσιμο (εντός της κοίτης), αλλά που μετά τη διευθέτηση του ρέματος θα αποκτούσε υπόσταση και αξία, έβαζε πωλητήριο. Αν θεωρούσε πως το οικόπεδό του -ή το μεγαλύτερο ποσοστό του οικοπέδου του- δεν πλήττεται από οποιοδήποτε πιθανό σενάριο για το ρέμα, προχωρούσε σε οικοδόμηση αυτού, είτε με πλήρως νόμιμο τρόπο, είτε κατά παράβαση κυρίως των διατάξεων που αφορούν την απόσταση από το ρέμα, καθώς τα όρια της οικοδομικής γραμμής βρίσκονταν συχνά εντός του ρέματος και οι αρμόδιες υπηρεσίες (Πολοδομία, Τεχνική Υπηρεσία Δήμου) είχαν μια καλή δικαιολογία για να κάνουν τα «στραβά μάτια»¹². Ταυτόχρονα, όσο δεν ξεκαθάριζε το τοπίο, οι διάφοροι βιοτέχνες, ιδιοκτήτες μαντρών οικοδομικών υλικών και ανταλλακτικών και εργολάβοι χωματουργικών εργασιών συνέχιζαν να χρησιμοποιούν αδόμητες εκτάσεις του ρέματος, που κατείχαν νομίμως ή είχαν καταπατήσει, με τρόπο ιδιαίτερα επιβλαβή για το φυσικό στοιχείο του ρέματος, ενώ δεν έλειπαν και ενέργειες που αύξαναν τον κίνδυνο πλημύρας στα κατάντη και έθεταν σε κίνδυνο τους κατοίκους συγκεκριμένων περιοχών (εντός της κοίτης του ρέματος μπορεί κανείς να εντοπίσει από έπιπλα και οικιακές συσκευές μέχρι ολόκληρα αυτοκίνητα).

Απέναντι στα σχέδια της ΕΥΔΑΠ και μακριά από κάθε αντίληψη ατομικιστικής ή τοπικιστικής αντίδρασης, οι κάτοικοι που είχαν εναντιωθεί το 1994 στην κάλυψη του τελευταίου ρέματος της περιοχής ξανασυσπειρώθηκαν προκειμένου να αποτρέψουν την τσιμεντοποίηση του ρέματος της Πικροδάφνης. Αυτή τη φορά δεν ήταν μόνοι τους, αλλά συντονίστηκαν με συλλογικότητες και άτομα κάθε ηλικίας της ευρύτερης περιοχής (από Ηλιούπολη μέχρι Π.Φάληρο), συγκροτώντας Συνοικιακές Επιτροπές Αγώνα που συντονίζονταν μέσω μιας Διαδημοτικής Επιτροπής, προκειμένου να αντιπάρουν ένα συνολικό και ενιαίο όραμα για το ρέμα απέναντι στην αποσπασματική προσέγγιση της ΕΥΔΑΠ και των Δήμων. Η πολυμορφία του κινήματος αυτού είχε σαν αποτέλεσμα την αντίσταση σε όλα τα επίπεδα και με κάθε τρόπο, από εκδηλώσεις στις γειτονίες, καμπάνιες ενημέρωσης των κατοίκων, πραγματοποίηση δένδροφυτεύσεων και καθαρισμών του ρέματος, δημιουργία συλλογικού λαχανόκηπου, παρεμβάσεις στα δημοτικά συμβούλια των Δήμων, έκδοση δελτίων τύπου, συμμετοχή σε σχετικό ευρωπαϊκό επιστημονικό φόρουμ (European Center for River Restoration) και δυναμικές κινητοποιήσεις για το σταμάτημα των έργων, μέχρι νομικές κινήσεις που έφτασαν στο αποκορύφωμα τους με τις προσφυγές σε ΕΕ και ΣτΕ, όπου και πέτυχαν την αναστολή των έργων της Ηλιούπολης. Εντούτοις, ακόμα (26-1-2004) δεν έχει δημοσιευθεί η απόφαση του ΣτΕ σχετικά με την αίτηση ακύρωσης των επίμαχων ΚΥΑ που έγινε στις 6-9-2001, αν και αναμένεται θετική.

Η εποχή των «ακραίων» καιρικών φαινομένων

Έτσι, φτάνουμε στο καλοκαίρι του 2002, όπου σημειώνονται κάποιες βροχοπτώσεις ασυνήθιστης έντασης για την εποχή, αν και δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι αποτελούν τα πιο ακραία καιρικά φαινόμενα της 50ετίας (βάσει των οποίων μελετώνται πια οι διευθετήσεις των ρεμάτων). Το γεγονός πως είχαν ήδη κατασκευαστεί στο μεγαλύτερο ποσοστό τους τα έργα της Ηλιούπολης επέφερε, πιθανά, μεγαλύτερες πλημμυρικές παροχές στα κατάντη και μεγαλύτερης ορμητικότητας απ' ότι συνήθως, με αποτέλεσμα να σημειωθούν μικρής

¹² Οι υπάλληλοι της Τεχνικής Υπηρεσίας του Δήμου υποστηρίζουν πως τώρα πια δεν επιτρέπουν τη δόμηση σε παραρεμάτια οικόπεδα, αλλά και ότι δεν καταφέρνουν να αποτρέψουν πλήρως τέτοιες ενέργειες όταν η Πολοδομία δίνει την απαιτούμενη άδεια.

έκτασης πλημύρες και φαινόμενα διάβρωσης πρηνών σε σημεία που ήταν ασφυκτικά δομημένα. Εξαιτίας αυτών των φαινομένων, που συνεχίστηκαν καθ' όλο το φθινόπωρο, έχουν σημειωθεί καταρρεύσεις πρόχειρων κατασκευών, αυλών, μαντρών και οδοστρωμάτων, ζημιές σε γέφυρες, μικρές καθιζήσεις σε κτίσματα, ενώ δεν αποκλείονται μεγαλύτερες καταστροφές στο μέλλον σε κτίσματα που βρίσκονται πλησίον του ρέματος.

Πέρα από την απώλεια ιδιοκτησίας, υπάρχει πλέον ο κίνδυνος για ανθρώπινες απώλειες, πράγμα που έχει αρχίσει να γίνεται αντιληπτό από μερίδα των κατοίκων, όχι όμως και από τους αρμόδιους φορείς. Είναι χαρακτηριστικό πως η Νομαρχία προχώρησε στη δειγματοληπτική εκτέλεση κάποιων έργων υποστήριξης των πρηνών με αποσπασματικότητα, προχειρότητα και ενίοτε σοβαρά λάθη κατά το σχεδιασμό και την υλοποίηση των έργων αυτών, με αποτέλεσμα να μην αντιμετωπίζεται ουσιαστικά το πρόβλημα που έχει προκύψει. Η ΕΥΔΑΠ δεν αναγνωρίζει επίσημα την εμφάνιση των συγκεκριμένων φαινομένων, ενώ οι δήμαρχοι Ηλιούπολης και Αγ.Δημητρίου ρίχνουν την ευθύνη «στους οικολόγους που σταμάτησαν τα έργα». Οι κάτοικοι που ανησυχούν για τα σπίτια και τις ζωές τους, προσπαθούν συνήθως ατομικά να αποταθούν σε οποιονδήποτε θεωρούν αρμόδιο, όπου είτε δε βρίσκουν ανταπόκριση είτε τους παραπέμπουν διαρκώς σε άλλες υπηρεσίες είτε ακόμα τους μοιράζουν υποσχέσεις χωρίς αντίκρισμα.

Στη φάση αυτή έγινε κάποια προσπάθεια από τη Συνοικιακή Επιτροπή Κατοίκων Μπραχαμίου για τη συντονισμένη διεκδίκηση κάποιας λύσης, η οποία δεν βρήκε ανταπόκριση από τους υπόλοιπους κατοίκους για τους εξής λόγους: υπάρχει τέτοια πολυδιάσπαση συμφερόντων και τέτοια αδυναμία συνολικής θεώρησης των πολλαπλών λειτουργιών του ρέματος από τους κατοίκους, που τους είναι ιδιαίτερα δύσκολο να αντιληφθούν πως η λύση του «ατομικού» τους προβλήματος περνά μέσα από την συλλογική προώθηση μια ενιαίας λύσης για το ρέμα. Επιπλέον, είναι αρκετά δύσκολο για όποιον απειλείται άμεσα το σπίτι του να μην ενδώσει σε λύσεις γρήγορα υλοποιήσιμες μεν, με σημαντικό περιβαλλοντικό κόστος δε.

Μεταξύ των πλημυρών του χθες και του αύριο

Η περίοδος που διανύουμε κατά τη συγγραφή του παρόντος κειμένου (έτος 2003) είναι μια περίοδος ύφεσης των καταστροφικών φαινομένων που σχετίζονται με το ρέμα και για αυτό θα περίμενε κανείς πως θα παρουσίαζε περιορισμένο ενδιαφέρον. Ωστόσο, η περίοδος αυτή είναι ίσως πιο αποκαλυπτική από άλλες, γιατί σε τέτοιες περιόδους μπορεί κανείς να αναζητήσει ευκολότερα τα αίτια των γεγονότων που συνέβησαν (ή μέλλεται να συμβούν) και να προσδιορίσει ακριβέστερα το ρόλο των εμπλεκόμενων παραγόντων.

Σημαντική θεσμική αλλαγή που συνέβη την περίοδο αυτή είναι η μεταφορά της αρμοδιότητας για το ρέμα από την ΕΥΔΑΠ στους Δήμους, τη Νομαρχία και το ΥΠΕΧΩΔΕ, οι οποίοι έσπευσαν από τις αρχές κιόλας του 2003 να προβούν σε οριοθέτηση του ρέματος για να αντιμετωπίσουν το νομικό ζήτημα που προέκυψε με την προσφυγή στο ΣτΕ. Για άλλη μια φορά, όμως, ο κρατικός μηχανισμός έδρασε με αποσπασματικότητα καθώς προχώρησε σε οριοθέτηση τμημάτων του ρέματος και όχι του συνόλου, ενώ οριοθέτησε ως ρέμα μια υπερβολικά στενή λωρίδα γης εντός της κοίτης του ρέματος, που συνέπιπτε με τα όρια του αγωγού που είχε προτείνει η μελέτη της ΕΥΔΑΠ. Η τμηματική οριοθέτηση προβλεπόταν πλέον από το Ν.3010/2002¹³ ενώ ουδείς έλεγξε το περιεχόμενο της συγκεκριμένης πράξης αφού με τον παραπάνω νόμο παρακάμφθηκε ο έλεγχος από το ΣτΕ. Αποτέλεσμα όλων αυτών ήταν να γίνουν προσφυγές από πολίτες τόσο για τις πράξεις

¹³ Εναρμόνιση του Ν.1650/1986 με τις Οδηγίες 97/11 Ε.Ε. και 96/61 Ε.Ε., διαδικασία οριοθέτησης και ρυθμίσεις θεμάτων για τα υδατορέματα και άλλες διατάξεις, ΦΕΚ 91 Α' /25.4.02.

οριοθέτησης που αφορούσαν το ρέμα της Πικροδάφνης, όσο και για τον ίδιο το Ν.3010/2002 ο οποίος τελικά κρίθηκε αντισυνταγματικός από το ΣτΕ.

Την επόμενη και τελευταία, μέχρι στιγμής, κίνηση έκανε η Νομαρχία προκηρύσσοντας το Μάιο του 2003 «Μελέτη Ανάπλασης Ρέματος Πικροδάφνης (από Λεωφ. Βουλιαγμένης έως Εκβολή)». Αξίζει να σημειωθεί πως από τον κατάλογο με τις δέκα κατηγορίες επί μέρους μελετών που περιλαμβάνει η προκήρυξη λείπει η πολεοδομική μελέτη, ενώ μέχρι σήμερα (15/1/04) δεν έχει επιλεγεί ο ανάδοχος της μελέτης και οι προθέσεις της Νομαρχίας παραμένουν άγνωστες τόσο για το ευρύ κοινό, όσο και για τους μελετητές. Ωστόσο, τόσο ο τίτλος της προκήρυξης, όσο και ο τρόπος με τον οποίο κινείται η Νομαρχία όλο αυτό το διάστημα, δεν προμηνύουν κάτι διαφορετικό από ότι έχουμε γνωρίσει από τη συγκεκριμένη υπηρεσία μέχρι σήμερα.

Όσον αφορά το επίπεδο ανάπτυξης του δημόσιου ενδιαφέροντος για το ρέμα στη συγκεκριμένη φάση, είναι αναμενόμενο ότι, εκτός από μεμονωμένες περιπτώσεις ιδιοκτητών γης ή κατοικίας που έχουν ιδιαίτερο λόγο να προσδωκούν την άμεση επίλυση του προβλήματος, η δημόσια συζήτηση και η αιτηματολογία περί του ρέματος έχουν ατονήσει.

Συμπεράσματα

Είναι πραγματικότητα πως καταγράφονται αντικρουόμενες απόψεις και συμφέροντα όχι μόνο μεταξύ των ατόμων που εντοπίζονται σε μια στενή ζώνη εκατέρωθεν του ρέματος και διεκδικούν το ίδιο κομμάτι γης, αλλά και μεταξύ ατόμων που μένουν αρκετές δεκάδες μέτρα από το ρέμα και δεν εκφράζουν κάποια υλική διεκδίκηση γύρω από αυτό, ατόμων που μένουν σε άλλους δήμους ή άλλες χώρες και είναι κάτοχοι μεγάλων εκτάσεων στο Μπραχάμι, ατόμων που προέρχονται από άλλες χώρες και βρίσκονται στην Ελλάδα ως οικονομικοί μετανάστες, ατόμων διαφορετικών ηλικιών ή αντιλήψεων από το ίδιο νοικοκυριό, ατόμων που διαθέτουν διαφορετικά κοινωνικοοικονομικά χαρακτηριστικά, διαφορετικές συνθήκες κατοικίας, διαφορετική σχέση με την περιοχή και διαμένουν στην ίδια παραρεμάτια γειτονιά κλπ.

Μπορεί, έτσι, η άποψη υπέρ της μετατροπής του ρέματος σε δρόμο να γίνεται, σταδιακά, όλο και πιο μειοψηφική στην τοπική κοινωνία και να έχει γίνει κοινή συνείδηση πως η διατήρηση της υφιστάμενης κατάστασης δε θα ευνοήσει τελικά κανένα, αλλά το σενάριο της διατήρησης του ρέματος ως φυσικού σχηματισμού, σε συνδυασμό με την αποκατάσταση της περιβαλλοντικής λειτουργίας και του δημόσιου χαρακτήρα του, δε διαγράφεται περισσότερο υλοποιήσιμο από πριν. Αυτό, γιατί οι αντιλήψεις και οι μηχανισμοί που έχουν διαμορφώσει τη σημερινή κατάσταση δε φαίνεται να μπορούν να αναιρεθούν στο σύνολό τους, απ' τη στιγμή που δεν αναιρούνται οι οικονομικές και κοινωνικές δομές που τις/τους αναπαράγουν.

Ιδιαίτερο στοιχείο των δομών αυτών είναι το ότι τα νοικοκυριά της παραρεμάτιας ζώνης, στο συντριπτικό τους ποσοστό -μέχρι και τα πιο εξαθλιωμένα-, διαμένουν σε ιδιόκτητες κατοικίες, τις οποίες έχουν συχνά κατασκευάσει με προσωπικό κόπο και κόστος. Αυτό είναι καθοριστικής σημασίας, τόσο για τη σχέση τους με τη γειτονιά και την κατοικία τους, όσο και για το βαθμό ενσωμάτωσής τους στο γενικότερο σύστημα κοινωνικής οργάνωσης και παραγωγής του πλούτου (συμπεριλαμβανομένης της κατοικίας), ώστε, ακόμα και αν βρίσκονται σε δυσμενή θέση από πλευράς συνθηκών διαβίωσης, να μην παύουν να αποτελούν μικρούς ιδιοκτήτες γης και μιας στοιχειώδους ακίνητης περιουσίας. Τούτο έχει ως αποτέλεσμα να εμφανίζονται ικανοποιημένοι με τα μικρά «προνόμια» που τους έχει παραχωρήσει το κράτος, με τα «ψίχουλα» που τους έχει μοιράσει από την «πίτα» του χωρικού και περιβαλλοντικού κεφαλαίου της πόλης. Έτσι, όλοι αυτοί οι μικροί κεφαλαιούχοι, μέσα σε ένα πλαίσιο ελεύθερης αγοράς και άκρατου ανταγωνισμού, λειτουργούν ακριβώς ως τέτοιοι.

Συγχρόνως, έχει ήδη αποδειχθεί πως η τύχη του ρέματος δεν εξαρτάται μόνο από τους απλούς κατοίκους της περιοχής, αλλά και από ένα πλήθος επαγγελματιών και επιχειρηματιών που είτε είναι και κάτοικοι είτε όχι, από μια πληθώρα φορέων και συλλόγων που είτε τους ενδιαφέρει το ρέμα καθ' εαυτό είτε αυτό που τους ενδιαφέρει περνάει μέσα και από το ρέμα, από ένα μεγάλο αριθμό ανθρώπων που διεκδικούν τμήμα ή το σύνολο της πολιτικής και οικονομικής εξουσίας των δήμων που διασχίζει, από ένα «κουβάρι» υπηρεσιών που είτε θέλουν τον πλήρη έλεγχο του είτε προσπαθούν να αποφύγουν κάθε σχέση μαζί του, και, φυσικά, από αυτούς που χαράζουν ή ελέγχουν τις πολιτικές του κράτους όχι μόνο για το χώρο, την πόλη και το περιβάλλον, αλλά και για μια σειρά άλλους τομείς, που, συχνά, επιδρούν στο χώρο δραστηκότερα από τις πολιτικές που συνδέονται γραμμικά με αυτόν.

Σε μια χρονική στιγμή, λοιπόν, που το ρέμα της Πικροδάφνης συνεχίζει να υποβαθμίζεται και να καταστρέφεται από τις πολλές μικρές, «αυθαίρετες» και μη, παρεμβάσεις των κατοίκων, των δήμων και της Νομαρχίας, που η απόφαση του ΣΤΕ καθυστερεί να δημοσιευθεί και οι προθέσεις της Νομαρχίας παραμένουν κρυφές, που οι επιπτώσεις από τα έργα του κράτους και το συγκυριακό τρόπο ανάπτυξης δεκαετιών έχουν αρχίσει να φαίνονται και να απειλούν ακόμα και τις ίδιες τις ζωές των κατοίκων και που οι προτεραιότητες της κυβέρνησης περιστρέφονται γύρω από τους Ολυμπιακούς Αγώνες του 2004, στην παραρεμάτια ζώνη διαμορφώνεται μια κατάσταση εκρηκτική με απρόβλεπτη (;) έκβαση.

Βιβλιογραφικές αναφορές

Γεωργακοπούλου Ι., Σιγάλα-Σταθοπούλου Ζ. (2002) *Από την αρχαία Αλωπεκή στη σημερινή Δάφνη*. Δήμος Δάφνης, Αθήνα: Πάραλος.

Δρίκος Θ. (1994) *Οι Πωλήσεις των Οθωμανικών Ιδιοκτησιών της Αττικής 1830 – 1831*. Δήμος Γλυφάδας, Αθήνα: Τροχαλία.

ΕΜΠ (1996) *«Πλαίσιο Περιβαλλοντικής Διευθέτησης Ρεμάτων Πικροδάφνης και Ποδονίφη Ν.Αττικής»*. Ερευνητικό πρόγραμμα, επιστ. υπευθ. Τσακίρης Γ., Εργαστήριο Εγγειοβελτικών Έργων και Διαχείρισης Υδατικών Πόρων, Τμήμα Αγρονόμων Τοπογράφων Μηχανικών, Αθήνα.

ΕΜΠ (2000) *«Παρεμβάσεις στα Ρέματα. Εναλλακτικές προτάσεις σχεδιασμού»*. Διατμηματικό ερευνητικό πρόγραμμα, επιστ. υπευθ. Μ.Καραλή, Αθήνα: εκδόσεις ΕΜΠ.

ΕΥΔΑΠ (1997) *«Μελέτη Περιβαλλοντικών Επιπτώσεων Έργων Διευθέτησης Ρέματος Πικροδάφνης από Λ.Βουλιαγμένης έως οδό Αγ.Δημητρίου»*. Ανάδοχος: ENVECO, Αθήνα.

Καρδάσης Β. (2002) *Από το Μπραχάμι στον Άγιο Δημήτριο. Εικόνες από το παρελθόν*. Δήμος Αγίου Δημητρίου, Αθήνα.

Λάμπρου Λ.Γ., *Υδωρ νεαρόν. Το δώρο των Θεών. Ποτάμια-υδραγωγεία-πηγάδια-κρήνες και δεξαμενές της παλιάς Αθήνας*. Αθήνα: Δεσμός.

Μ.Μαντουβάλου, Μ.Μαυρίδου (1993) *«Αυθαίρετη δόμηση: Μονόδρομος σε αδιέξοδο»*, *Δελτίο Συλλόγου Αρχιτεκτόνων*, τ.7, Απρ.-Ιούν. 1993, σσ. 58-71.

Μαρινάκης Β. (1995) *«Το ρέμα της Πικροδάφνης»*. Διπλωματική εργασία στον Τομέα Υδατικών Πόρων, Υδραυλικών και Θαλασσιών Πόρων, Τμήμα Πολιτικών Μηχανικών, ΕΜΠ.

Sarre Ph., Pryce R., Hodgkiss A. (1987) *Άνθρωπος και περιβάλλον 1*. The Open University, Εκδόσεις Π.Κουτσουμπός Α.Ε.